

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Ankara, 2000.

İçindekiler

İbadetlerin İç Anlamı / Mehmet DEMİRCİ	9
Hacı Bayram-ı Veli and His Contributions to Ottoman State at Interregnum Period / Ethem CEBECİOĞLU	33
Türk Edebiyatında Mı'yar Geleneği İçinde Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin Hurde-ı Tarîkat'ı / Cemal KURNAZ-Mustafa TATCI-Halil ÇELTİK	43
Gülşenîliğe Dair Bir Eser: Nazîr İbrâhim'in Beyân-ı Tarîkat-ı Gülşenî'si / Himmet KONUR	65
Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Belgradlı Ali Efendi'ye Gönderdiği Mektup / Cengiz GÜNDOĞDU	81
Reenkarnasyon (Tenasüh) Meselesi ve Mutasavvıfların Bu Konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi / Mustafa AŞKAR	85
A Comparision of The Usage of Metaphor (İsti'are) In The Islamic Philosophers and Mystics / Müfit Selim SARUHAN	101
Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı / Mustafa AŞKAR	129
Yesevilik Kültürü ve "İlmî Ateizm" / Dosay KENJETAY	167
Ceride-i Sûfiyye'den: Selâmet-i Kalbiyye / Mesnevîhan Ali Fuad (Haz: Halim GÜL)	179

Reenkarnasyon (Tenasüh) Meselesi ve Mutasavvıfların Bu konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi

Mustafa AŞKAR

Dr., Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi

Giriş

Son yıllarda sık sık gündeme getirilen ve medyada insanların ilgisini çekmek ve reyting amacıyla topluma takdim edilen konulardan birisi de, reenkarnasyon meselesidir. Özellikle bir takım örnekler gösterilerek, itikadî yönden yetersiz bilinç ve bilgiye sahip kesimler tereddüte sevkedilmekte ve kafalarda istifhamlar oluşturulmaktadır. Biz de, ana konularından biri ruh ve insanın ruhsal yönünü ele alan tasavvufla ilgili çalışmalarımız esnasında, mutasavvıfların eserlerinde bu konuda bazı değerlendirmelere rastladık. Uzun bir süreden beri kendi arşivimizde oluşturduğumuz reenkarnasyon dosyasını, hem bu konunun mahiyeti, kaynağı, İslâm inançları açısından bir değerlendirmesini, hem de mutasavvıfların bu konuda neler söylediklerini ve meseleye nasıl baktıklarını derli toplu bir vaziyette ele almayı uygun gördük. Ayrıca konuyla ilgili araştırma ve incelemelerde bulunanların, mutasavvıfların bu konuda neler düşündüklerini bilmeleri açısından meseleyi irdelemeyi uygun görüyoruz.

Böyle bir konuyu ele almamızın bizdeki temel saiklerini zikrettikten sonra, meselenin iyi tahlil edilebilmesi için, konu başlığında da verdiğimiz, reenkarnasyon ve İslâmî literatürde bunun karşılığı olan tenasüh kavramının anlamlarını ve bu konuda düşünce tarihinde neler söylenmiş veya yazılmış ise, ele almaya gayret edeceğiz. Ayrıca İslâmın temel kaynakları Kur'ân ve Hadis literatüründeki durumuna değineceğiz. Son bölümde de, mutasavvıfların meseleye bakış açılarını verip, konu hakkında genel bir değerlendirmesini yapmaya çalışacağız.

1- Reenkarnasyon ve Tenasüh Kavramlarının Etimolojik Tahlili

a- Reenkarnasyon

Reenkarnasyon; Latince Reincarnatio ve diğer batı dillerinin hemen çoğunda da Reenkarnasyon şeklinde kullanılan bu terim, bireyin öldükten sonra ruhunun hayvan veya bitki de dahil insan veya insandıışı varlıklara geçmesi anlamına gelir.¹ Bunu tekamül aracı olarak evrensel bir yasa kabul edenler de vardır.² Yine bu görüşü savunanlar tarafından reenkarnasyon şöyle tanımlanır: "Tekâmül etmekte olan her varlık, madde içinde deneyim ve görgüsünü artırmak için çeşitli bedenler ve kimlikler içinde, sayısız kereler maddesel âlemlerde doğarlar. Tekrar tekrar doğma tam ilâhî bir yasadır."³ Dilimizde bu kelimenin karşılığı olarak yenidendoğuş, tekrardoğuş terimleri kullanılmaktadır.⁴

b- Tenâsüh

Tenâsüh: Ruhun bir bedenden ayrıldıktan sonra, başka bir bedene geçmesidir.⁵ Batılı araştırmacılar tarafından hazırlanan sözlüklerde, bu anlayışın Hind ve Budizm kökenli olup, İslâm'da bulunmadığının belirtilmesi de doğru bir tesbittir.⁶ Her ne kadar bu iki kavramın tanımları farklılık gösteriyor gibi görünüyorsa da, birinin batı, diğerinin doğu literatüründen kaynaklandığı ve oldukça benzer oldukları anlaşılmaktadır.⁷ Ayrıca, bu kavramın İslâmî literatürdeki en yakın karşılığı, tenâsühtür denilebilir. Bununla birlikte İslâmî literatürdeki ıstılahât kitaplarında, tehasühe inananların onun oluş şekline göre değişik isimler verdikleri belirtilmektedir. Şöyle ki, eğer bu ruh intikali, bir insan bedeninden diğer bir insana olursa nesh, bir insandan bir hayvana olursa mesh, nebatî bir varlığa geçerse fesh, cemadî bir varlığa intikal ederse resh adını almaktadır.⁸

1 Philip L. Harriman, *Handbook of Psychological Terms*, New Jersey 1969, s. 167; Ergün Arıkdal, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1989, s. 134.

2 Arıkdal, *a.g.e.*, s. 134.

3 Aynı yer.

4 Aynı yer.

5 İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. IV, Bulak trz., s. 29; Cürcanî, *et-Tarîfât*, Beyrut trz., s. 68; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 750.

6 Thomas Patrick Hughes, *Dictionary of Islam*, New Delhi 1978, s. 627.

7 Reenkarnasyon-Tenasüh nüansları için günümüzde yapılmış şu çalışmaya bkz. Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnançının Tenasüh İnançıyla İlişkisi*, İstanbul 1996. Ayrıca popüler düzeyde meselenin ele alındığı şu eser, konuya ilgi duyanlara tavsiye edilebilir: Giovanni Scognamillo-Arif Arslan, *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Ruhçülük ve Reenkarnasyon*, İstanbul 1999.

8 Ebu'l-Bakâ el-Kefevî, *el-Külliyyât*, Beyrut 1413/1993, s. 305; Ebu Ali et-Tehânevî, *Keşşâfı İstı-lâhâti'l-Funûn*, Kalküta 1863, s. 1380.

2- Reenkarnasyon'un Diğer Din ve Düşüncelerdeki Yeri

İslâmî literatürde bu inanca dair görüşlere geçmeden önce, diğer din ve düşünce sistemlerindeki yerini tesbit etmemiz meselenin anlaşılması açısından daha isabetli olacaktır. Reenkarnasyon denilince, hemen akla çıkış yeri ve kaynağı olduğu iddia edilen Hinduizm ve Budizm gelmektedir. Bilindiği gibi Hinduizm'in temel inançlarından birisi, *karma* doktrindir. Hinduizm'e göre insan sonu olmayan bir tenasüh zinciri içinde gidip gelmektedir. Bu anlayışa göre ölüm, bir korku vasıtası, bir yokluk değil, bir hâlden diğerine geçiştir. Bunun için her hintli, tekrar dünyaya gelişte, iyi amellerle gelecekteki hayatını garanti altına almaya çalışır. İşlediği günahlar sebebiyle, bitki veya hayvan olarak, dünyaya gelmekten çekinir. Buradan anlaşılmaktadır ki, tenasüh inancı Hinduizmin temel esaslarından biridir.⁹

Diğer taraftan, İslâmî literatürde doğu dinleri üzerinde müstakil ilk çalışmaları yapmış olmasıyla meşhur Ebû Reyhan el-Birûnî (ö.440/1048), *et-Tabkik* isimli eserinde Hinduizm'deki tenasüh inancıyla ilgili olarak şunları söyler: "Kelime-i şehâdet İslâm, teslis Hristiyanlık, cumartesi günü de Yahudîlik için ne kadar önemliyse, tenasüh de Hindular için o derece önemlidir. Bunun içindir ki, tenasühe inanmayan bir hindu düşünülemez. Zaten hindular da, böyle bir kimseye kendilerinden kabul etmezler."¹⁰

Aynı inancın birazlı farklı da olsa, Budizm'de de yer aldığını görüyoruz. Budizm'deki tenasüh, Hinduizmden bazı farklı özellikler taşır. Bu dinde tenasüh, kişinin kötülükleri terkedip, Nirvana'ya ulaşıncaya kadar, çeşitli varlık şekillerinde yükselip alçalarak ölüm ötesindeki hayatının devam edişidir. Zihni ve bedeni ihtiraslardan kurtulduktan sonra, artık tenasüh yoktur.¹¹

Çok yaygın olmasa da, İslâm öncesi arap inançlarında, araplar atalarının mezarlarına aşırı saygı gösterir ve sıkıntılı anlarında onların ruhlarından yardım isterlerdi. Onların inancına göre; vefat eden bir kişinin ruhu insan veya insan olmayan canlıların bedenlerine geçebilme gücüne sahipti. Anlaşıldığına göre, eski arap inançlarında da tenasüh izlerine rastlamak mümkündür.¹²

3- Bazı İslâm Mezheplerinde Tenasüh Anlayışı

İslâm düşüncesinin önde gelen isimlerinden İbn-i Sinâ (ö.370/980) *Resâ-*

9 Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988, s. 67.

10 Ebu Reyhan el-Birûnî, *Alberuni's India*, New Delhi 1964, s. 50; Günay Tümer, *Birûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dini*, Ankara 1986, s. 154; B. Carra De Vaux, "Tenasuh", *İA*, c. 12/I, İstanbul 1974.

11 Ebu Reyhan el-Birûnî, *el-Asârü'l-Bakiyye an Kurûni'l-Haliyye*, (neşr. C. Eduart. Sachau) Leipzig 1923, s. 206; Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 98; Tümer, *a.g.e.*, s. 210.

12 Cevat Ali, *Tarîhu'l-Arab Kable'l-İslâm*, c. V, 1955, s. 40.

*ilî*nde bu meseleyi ele almakta ve tenasühe inananların, “kötü, olgunlaşmamış ruhların hayvan bedenleriyle yeniden dünyaya gelirler” gibi ifadelerini doğru bulmamaktadır.¹³ İbn-i Sina’ya göre ruhlar ya saîd, ya da şakîdirler. Çünkü saîd olanlar zaten, kurtulmayı arzu ettiklerinden kurtulmuşlardır. Dünyada maruz kaldıkları acılardan, musibetlerden, hastalıklardan azad olmuşlardır. Salih amel-leri sebebiyle Allah’ın kendilerini ödüllendirdiği ruhlara en uygun gelecek husus, Allah’ın onları belâlar evine geri döndürüp, belâlarla tekrar onları sınamamasıdır.¹⁴ Anlaşılacağı üzere İbn-i Sina, saîd olanların tekrar dünyaya gelmelerinin mümkün olamayacağını savunur.

Ayrıca şakî ruhlara gelince, onlarda kötü amellerinin, küfür ve tuğyanlarının kendilerine kazandırdığı sonuçlara ulaşmışlardır. Bu kazançlarından ötürü, onları cezalandırmanın onları dünya evine geri döndürüp, hayvanların; davarların, yırtıcıların ve kuşların bedenleri içinde lezzet bulmalarına müsaade etmemesi adaletin ta kendisidir. Yoksa durum, tenasühe inananların iddia ettiği değildir. Görüldüğü gibi İbn-i Sina meseleye İslâmî eskatoloji açısından yaklaşarak değerlendirmekte ve tenasüh görüşünü açıkca reddetmektedir.¹⁵

İslâm düşünce tarihinde bu tür öğretileri kabule yatkın gibi görünen ve gizli bir felsefi-dinî mahiyet arzeden, kendilerine *İhvan-ı Safâ*¹⁶ adını veren kesimde de bu fikrin kabul görmediğine şahit oluyoruz. Eskiden beri İhvan-ı Safâ’nın tenasühe inandığı ve savunduğu hakkında söylentiler dolaşmakla birlikte, fikirlerinin yeraldığı risâlelerinde açık bir telaffuza rastlamak mümkün olmamıştır. İh-vân-ı Safâ bu hususta şunları söyler:

“...Nefse gelince, ki bundan ruhu kasediyoruz, bu nuranî, semavî bir cevherdir. Ruh tabiat olarak aktif olup, ölmeyen, yok olmayan, bilâkis sürekliliği devam eden, ölümden sonra ama lezzet alan veya acı çeken bir hâle gelir. Allah’ın velî ve salih kullarının ruhları kıyamete kadar rahat edecekleri melekût âlemine yükselirler. Kafirlerin, kötü kimselerin, fasıkların ruhlarına gelince onlar da, kıyamete kadar, azab, sıkıntı içinde kalırlar...”¹⁷ Burada da zikredildiği gibi, risâlelerin tamamı incelendiği zaman benzer ifadelere rastlanmakta ve tenasühü kabul eder hiçbir kayda rastlanmamaktadır.¹⁸

İslâmî literatürde, “el-Milel ve’n-Nihal” türü eserlerin önde gelenlerinden *Ki-*

13 *Resâil İbn Sina-2*, Neşr. H. Ziya Ülken, (İbrahim Horoz Matbaası) İstanbul 1953, s. 69.

14 Aynı yer.

15 Aynı yer.

16 İhvan-ı Safâ’nın fikir ve görüşleri için bkz. Macit Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, İstanbul 1987, ss. 133-146; Ömer A. Ferruh, “İhvân-ı Safâ”, çev. İ. Kutluer, *İslâm Düşüncesi Tarihi* içinde, İstanbul 1990, c. I, ss. 327-347.

17 *Resâilü İhvânî’s-Safâ*, Beyrut tarihsiz, c. III, s. 290.

18 İhvân-ı Safâ’nın tenasüh konusundaki görüşleriyle ilgili benzer yorumlar için bkz: İlhan Kutluer, “İslâmî Akıl Reenkarnasyona Geçit Vermez.”, *İzlenim Dergisi*, Eylül 1993, s. 10.

tabu'l-Fasl'da bu konuyu İbn Hazm (ö. 385/990), "Tenasühe İnananlar" başlığı altında inceler.¹⁹ İbn Hazm, bunları iki kısımda ele alır:

1- Bunların birincisi, ruhun bir cesetten çıktıktan sonra başka bedene geçtiğine inananlar. Zekeriyeye er-Razî, Mutezile mezhebinden Ahmed bin Habit ve Ahmed bin Nanus'un temsil ettiği bu anlayışa göre, tenasüh bir ceza veya mükafattır. Meselâ, fâsık bir kişinin ruhu, öldürülmüş, kokuşmuş, pis ve kötü hayvanların cesetlerine geçecektir. Diğer taraftan, inkarcıların ve kötü kimselerin ruhlarının şeytanlara, iyi kimselerin ruhlarının önce cennete sonra meleklerle geçeceği kabul edilir.²⁰

İbn Hazm, bu anlayışı savunanlardan Ahmed bin Habit ve Ahmed bin Nanus'un görüşlerini Kur'an-ı Kerim'den şu ayetlere dayandırdıklarını belirtir: "*Ey insanoğlu! Seni yaratıp, sonra şekil veren, düzenleyen, mütenasip kılan, istediği şekilde seni terki eden, çok cömert Rabbine karşı seni aldatan nedir?*"²¹

"*Göklerin ve yerin yaratamı size, kendi nefsinizden eşler, çift çift hayvanlar yaratmış ve bu sûretle çoğalmanızı sağlamıştır*"²²

2- Tenasüh inancını savunanların ikincisi de *dehrî*lerdir. Bunlara göre: Ruhlar sadece ayrıldıkları cesetlerin cinsinden cesetlere girebilirler. İbn Hazm bunların görüşlerinin şer'î delillere değil, tamamen rasyonel ve felsefî delillere dayandığını belirtir.²³

İbn Hazm, müslüman fırkalardan tenasühe inananları bu şekilde belirtip, görüşlerini zikrettikten sonra, bu hususta kendi kanaatini de belirtir ve şöyle der: "Tüm ehl-i İslâm'ın bu görüşü savunanları küfürle itham etmiş olmaları, bizim de onları küfürle suçlamamız için yeterlidir. Buna ilâveten, Hz. Peygamber de bu konuda hiçbir şey söylememiştir. Bununla birlikte tüm müslümanlar ceza ve mükafatın ruhlar bedenden ayrıldıktan sonra, kıyametle birlikte de, ruhların dünyadaki cesetleriyle birleşip, cennet veya cehenneme gideceğine inanırlar".²⁴ Görüldüğü gibi, İbn Hazm'ın bu mesele hakkındaki görüşü, böyle bir anlayışın İslâm'ın temel inançlarıyla uyuşmayacağı şeklindedir.

Meşhur *Telbisü İblis* isimli eserin müellifi Abdurrahman İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), bu eserinde, "Tenasühe İnananlar" başlığı altında, şeytanın bu grubu saptırdığı ve onların "iyi insanların ruhlarının, daha iyi bedenlere, kötü ruhların ise kötü bedenlere geçtiğine inandıklarını" belirtir.²⁵ İbnu'l-Cevzî, bu mezhebin Musa (a.s) dönemindeki Firavn zamanında ortaya çıktığı şeklindeki bir ifadeyle,

19 İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ebvâi ve'n-Nihal*, Mısır 1317, c. I, s. 90.

20 Aynı eser, ss. 90-91.

21 İnfitar /6.

22 Şurâ /11.

23 İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 91.

24 Aynı yer.

25 Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, *Telbisü İblis*, Lübnan 1989, s. 120.

tenasühün mümkün olmadığını söyler.²⁶

Diğer taraftan bu mesele, ehl-i sünnet inançlarının izah ve şerh edildiği eserlere de yansımış ve eleştirilmiştir. Ebu Hanîfe'nin te'lif ettiği *el-Fıkbu'l-Ekber'i* şerheden Aliyyü'l-Karî, Amentü esaslarından olan ba's (yeniden diriliş) konusunu açıklarken tenasüh meselesine atıflarda bulunur. Aliyyü'l-Karî, ba's meselesinin, ruhun bir bedenden diğerine geçmesi olarak tanımlanan tenasüh görüşünden tamamen ayrı olduğunu ve ba's'ı inkar etmenin küfrü gerektireceğini kaydeder.²⁷ Günümüzde reenkarnasyonu savunanların kendilerine Kur'ân'dan delil olarak yeniden dirilişle ilgili âyetleri, reenkarnasyona delilmiş gibi gösterdiklerini ilgili yerde ele alacağız.

Yine Selefî anlayışın temsilcisi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1351), *Kitabu'r-Rûb* adlı eserinde tenasüha inananların görüşlerini özetle verir ve arkasından değerlendirmesini yapar. İbn Kayyim onların şunları iddia ettiklerini belirtir: "Bedenden ayrılan ruhlar, dünya hayatında kazandıkları özelliklerine, ahlâkına uygun olan bedenlere girerler. Böylece her ruh, kendini şekillendiren hayvanların bedenlerine girerler. Dolayısıyla yırtıcılık özelliğine sahip ruhlar, yırtıcı hayvanların bedenlerine, behîmî ruhlar behîmî hayvanlara, alçak ve sefih ruhlar da haşerelerin bedenlerine girerler."²⁸ İbn Kayyim böylece onların tenasüh anlayışını aktardıktan sonra, bunun Meâd'ı inkar eden tenasühçülerin görüşü olduğunu ve müslüman âlimlerin görüşlerinden oldukça uzak olduğunu belirtir.²⁹

Yine h. V. asır bilginlerinden Abdülkahir Bağdadî (ö. 429/1037), mezhep ve fırkalarla ilgili bilgileri ihtiva eden *el-Fark Beyne'l-Fırak* adlı eserinde, "Ashabu't-Tenasüh" başlığıyla bu konuya özel bir yer ayırır.³⁰ Bağdadî, tenasühe inananları İslâm öncesi ve sonrası diyerek ikiye ayırır. Bunlardan İslâm öncesi filozoflar ve Sumeniyye, İslâm sonrası da Kaderiyye ve Rafizîlerden Gulât fırkaları olduğunu bildirir.

4- Kur'ân ve Hadis Literatüründe Tenasühe Bakış

Aslında eskatolojik ve de inanca müteallik olması yönüyle, meselenin Kur'ân ve hadis açısından ele alınması oldukça ehemmiyet kazanmaktadır. Diğer taraftan ülkemizde reenkarnasyonu savunanlar tarafından bir takım Kur'ân âyetlerinin eğilip bükülerek kendi görüşlerini desteklemek için istismar edildiğini görmekteyiz. Biz Kur'ânın bu husustaki bakışını serdetmeden önce, onların iddiala-

26 İbnü'l-Cevzî, *Telbis u İblis*, s. 120.

27 Aliyyü'l-Karî, *Şerhu Kitâbi Fıkhi'l-Ekber*, Beyrut 1984, s. 20.

28 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbu'r-Rûb*, Beyrut 1983, s. 84.

29 Aynı eser, s. 85.

30 Abdülkahir el-Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, haz. M. Muhyiddin A. Hamîd, Kahire trz., ss. 270-276.

rını ve Kur'ândaki haşr ve ba's gerçeğine işaret eden âyetleri, kendi görüşlerini desteklemek uğrunda nasıl yorumladıklarını ele almayı uygun görüyoruz.

Ülkemizde bu konuda yayınlanmış bulunan "*Ruhçuluğa Göre Kur'an Öğretisi*"³¹ adlı çalışmada, "Tekrardoğuş Amacını Daha Açık Ortaya Koyan Âyetler de Var mıdır?" soru başlığı altında aynen şu ifadeler yer almaktadır: "Kuşkusuz, şimdi şu âyetleri inceleyelim: "Hepinizin dönüşü O'nadır. Bu Allah'ın gerçek olarak verdiği sözdür. O, yaratmaya başlar, sonra inanıp iyi işler yapanlara adaletle karşılık vermek için yaratmayı tekrar eder."³² "Siz mutlaka tabakadan, tabakaya bineceksiniz..."³³

"O zaman acaba bize mühlet verilir mi? diyecekler. Onları senelerce dünyadan istifadelenirdiğimizi görmedin mi?"³⁴ "Onlar orada, Rabbimiz bizi çıkar, önce yaptığımızdan başkasını yapalım, diye feryat ederler. Öğüt alacak olanın öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı sizi? Size uyarıcı da geldi. Öyle ise tadın azabı. Zalimlerin yardımcısı yoktur."³⁵ "Kim dünya menfaatini isterse, kendisine ondan veririz."³⁶

Yazar, reenkarnasyona delil olarak ortaya koyduğu bu âyet meallerinden sonra şu yorumu yapar: "Görüldüğü gibi bu âyetlerde açıkça, sonuçta herkesin doğru yolu bulacağı ve yönünü Yaradan'ın istediği amaca çevireceği, fırsat eşitliğinin temini için, her insanın gerektiği kadar tekrar tekrar yeniden yaratılacağı, bu sürele herkese hakkının verileceği, iyilerin haklarını alacağı, insan hayatının amacının bilgi ve tecrübeye dayalı yükselme yolunu sağlamak olduğu, bunun için insanların, aralarında fırsat eşitliğinin, her türlü şartlarda eğitim ve öğretim imkânının temini açısından, mutlaka bir çok tabakalardan geçecekleri, keza eşitliğin hayat, yani eğitim, öğretim, tecrübe ve sınav süresi itibarıyla de sağlanacağı, en değerli bir araç olan zamandan herkesin yeteri kadar ve âdilâne bir biçimde istifade ettirileceği; öyle ki, bütün bunlardan sonra görevini tamamlayamamış, yani kıyamet günü geldiği hâlde, hâlâ cenneti hakedememiş olanların kesinlikle öne sürebilecekleri bir mazeretin bulunmayacağı, o gün gelinceye kadar her kişiye adalet, hakkaniyet ve eşitlik esaslarının gerektirdiği tüm olanakların tamamen sağlanmış olacağı, hatta maddî zenginlikten başka düşüncesi olmayanlara bu imkânın dahi sağlanacağı anlatılmaktadır."³⁷

Yazarın bu yorumlara, delil olarak getirdiği âyetlerden nasıl ulaştığı ayrıca bir merak konusu olduğu gibi, âyetlerin de mesele ile hiç ilgisinin olmadığı ortada-

31 Sadi Çaycı, *Ruhçuluğa Göre Kur'an Öğretisi*, İstanbul 1995.

32 Yûnus/4

33 İnşıkak/19

34 Şuarâ /203-205

35 Faur 35/37

36 Al-i İmran /145; Çaycı, *a.g.e.*, ss. 101-102.

37 Çaycı, *a.g.e.*, s. 102.

dır. Ayrıca reenkarnasyona getirilen gerekçeler, âhiret inancı zayıf, Allah'ın adaletini kavrayamamış ve tamamen pozitivist mantaliteyle düşünen bir psikolojik görüntü içermektedir. Zaten yazarın, bu hususu, teolojik açıdan ele alacak formasyondan ve bilgi donanımından yoksun olduğu, âyetlerden ilgisiz yorumlar çıkarmasından açıkça anlaşılmaktadır. Kimin neye, niçin inandığı bizim meselemiz değildir. Ancak kendi doğrularını Kur'ân'a onaylatmak amacıyla Allah'ın âyetlerinin istismar edilmesi de hiç insafli bir yaklaşım değildir.

Yine reenkarnasyonu savunanlar tarafından Kur'ân'da geçen Allah'ın bazı insanları muvakkaten öldürüp diritmesi olayları delil olarak kullanılmak istenmektedir. Ancak Kur'ân'da geçen bu olaylar iyi tahlil edildiği zaman reenkarnasyondan tamamen farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu olaylardan birisi, Bakara Sûresi'nde anlatılan Üzeyir Peygamber'le alakalı olanıdır. Rivayet edildiğine göre, İsrâiloğulları, kötülük çıkarmada, bozgunculukta çok aşırı gitmişlerdi. Allah onların başına Babil hükümdarı Buhtunnasır'ı musallat etmişti. Buhtunnasır, büyük bir orduyla İsrâiloğulları'nın üzerine yürüdü ve Şam'ı çiğneyerek, Beytü'l-Makdis'i harabeye çevirdi. İsrâiloğulları'ndan yüz bine yakın genci esir aldı. Üzeyir (a.s) da bunların arasındaydı. Bir süre sonra Allah, Üzeyir (a.s)'ı onların elinden kurtardı. Hz. Üzeyir'de eşeğine binmiş, Beytü'l-Makdis'e gidiyordu. Şehrin harabedildiğini görünce, Hz. Üzeyir : "Allah bunu, ölümden sonra nasıl diriltecek?" diye kendi kendine sormuştu. Yani, Allah böylesine altı üstüne gelmiş bir şehir eski güzel durumuna nasıl getirecek anlamında soruyordu.³⁸

Rivayete göre olayın devamında, Hz. Üzeyir bir ağacın gölgesine gitti. Merkebini ağaca bağladı ve kasabayı gezip, dolaştı. Yaşayan hiç bir canlı bulamayınca, "Allah, bunu ölümden sonra nasıl diriltecek" dedi. Sonra da gidip, uyudu. Allah da onu uykusunda öldürdü. Üzeyir Peygamber bu olayda henüz genç birisiydi. Yanında da azık olarak üzüm, incir ve şıra vardı. Allah aynı zamanda ibret için Hz. Üzeyir'in eşeğini de öldürmüştü. Allah yıllarca onun cesedini yırtıcı hayvanlardan ve insanlardan gizledi. Hz. Üzeyir'in bu ölüm uykusunun üzerinden tam yüz yıl geçince, Allah onu ve eşeğini ibret olsun diye yeniden diriltti. Kur'ânın ifadeleriyle olay şöyle aktarılır: "Yâhut altı üstüne gelmiş bir kasabaya uğrayan kimseyi görmedin mi? 'Allah burayı ölümden sonra acaba nasıl diriltecek?' dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti, 'Ne kadar kaldın?' dedi, 'Bir gün veya bir günden daha az kaldım' dedi. 'Hayır, yüz yıl kaldın. Yiyeceğine, içeceğine bir bak, onları nasıl birleştirip, sonra et giydiriyoruz' dedi; bu ona apaçık belli olunca, 'Artık Allah'ın her şeye kâdir olduğuna inanıyorum' dedi."³⁹ Bu âyetlerde anlatılan olay dikkatle tahlil edilirse, tekrar diriltilen

38 Taberî, *Tarih*, Mısır 1326, c. II, s. 5; İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut 1395/1965, c. I, s. 270; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 1993, c. II, s. 281.

39 Bakara/259; Fahrreddin Razî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut trz., c. VII, s. 31.

beden ve ruh aynı şahsa aittir ve bu mânâda reenkarnasyon değildir. Sonra, âyette dirilince ne kadar kaldığı kendine sorulunca, "Bir gün veya daha az diye" cevap veriyor. Bütün bunların arkasından, burada anlatılan olayın tamamen bir mucize olduğu ve reenkarnasyonla alakalı olmadığı anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da anlatılan benzer bir olay da Hz. İbrahim'in Allah'tan ölümlerini diriltmesi ile ilgili bilgi istemesidir. Bu olay Kur'ân'ın kendi anlatımıyla şöyle gerçekleşir: "İbrahim: 'Rabbim! ölümleri nasıl dirilttiğini bana göster' dediğinde, 'İnanmıyor musun?' deyince de, 'Hayır öyle değil, fakat kalbim iyice mutmain olsun' demişti. 'Öyleyse dört kuş al, onları kendine alıştır, sonra onları parçalayıp her dağın üzerine bir parça koy, sonra onları çağır; koşarak sana gelirler; o hâlde Allah'ın hakîm ve güçlü olduğunu bil' demişti."⁴⁰ Âyetlerde açıkça anlatıldığı gibi, burada öldükten sonra dirilmeye bir örnek olarak kuşlar öldükten sonra tekrar kendi bedenleriyle diriltmişlerdir. Bu olayda da, ruhun beden değiştirmesi söz konusu değildir.

Kur'ân'da benzer anlatılan diğer bir olayda, ölüm korkusuyla kaçıp, evlerini ve yurtlarını terkedendenlerle ilgilidir. İlgili âyet şöyledir: "Binlerce kişinin memleketlerinden ölüm korkusuyla çıkuklarını görmedin mi? Allah onlara 'ölün' dedi. Sonra onları diriltti. Allah insanlara bol nimet verir, fakat insanların çoğu şükretmezler."⁴¹ Bu âyette özetle anlatılan olayı tefsir kaynakları şöyle aktarır: Bunlar İsrâilîoğulları'ndan büyük bir topluluktu. Bir kasabada yaşıyorlardı. Ortalığı veba salgını sarmıştı. Bunun üzerine hepsi de evlerini bırakıp kaçtılar. İki dağ arasında bulunan Efyah Vadisi'ne gidip, orada konakladılar ve kurtulma ümidiyle beklemeye başladılar. Ancak vadinin alt ve üst taraflarından birer melek, bunlara 'Ölün' diye seslendi. Hemen hepsi orada ölüverdiler. Hâliyle bu, Allah'ın emri ve dilemesiyle olan bir şeydir. Üzerlerinden tam sekiz gün geçti. Hepsi şişip kalmışlardı. Bir ara yanlarından Hazkil (a.s) geçti. Bu ölümleri gördü ve hayretler içinde düşünmeye başladı. Bu esnada Allah kendisine: "Sana bir mucize göstermemi ister misin?" diye vahyetti. O da "evet" dedi. Allah da şöyle buyurdu: "O hâlde şöyle seslen: Ey kemikler! Allah sizin benim yanımda toplanmanızı istiyor." Bu seslenişten sonra kemikler vadinin her tarafından toplanarak, birbirleriyle kaynaşarak biraraya geldiler. Sonra Allah, kendisine: "Ey ruhlar! Allah sizin yerlerinizi almanızı emrediyor" diye seslenmesini vahyetti. O da gerekeni yaptı ve hepsi dirilmiş olarak kalktılar. Bu arada şöyle diyorlardı "Allahım! seni tenzih ve takdisle hamd ederiz. Sen her şeyden münezzehsin. Senden başka hiçbir ilâh yoktur." Sonra da hepsi yerlerine yurtlarına, kavimlerinin yanlarına döndüler. Ecelleri gelinceye kadar bir süre daha yaşadılar.⁴² Bu olayda açıkça görüldüğü gibi, Allah'ın

40 Bakara/260.

41 Bakara/243.

42 Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, Beyrut 1988/1408, c. II, ss. 587-588; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1415/1995, c. II, ss. 209-215.

emri ile ölen insanlar, aynı beden ve aynı cesetle tekrar dirilmişlerdir. Burada da, ruhların başka cesetlere intikali söz konusu değildir.

Kur'ân'da anlatılan ve Bakara Sûresi'ne adını veren "İcl Vak'ası"nda da bir ölüm ve diriliş olayı anlatılmaktadır. İsrâiloğulları arasında vukû bulup, faili bilinmeyen ve bir çok tartışmalara yol açan bir katl hâdisesi, Musâ (a.s)'a arz edilmiş, o da: "Allah aşkına! Şu maktulun işi hakkında kimde bilgi varsa, bize bildirin!" diyerek halka seslenmişti. Bu hususta hiç kimsede bir bilgi bulunmadığı görülünce, kendisinin bunu Rabbinden sorup, öğrenmesi istenmişti.⁴³ Bunun üzerine Allah onlara bir inek boğazlamalarını emretmişti. Bu hâdisi Kur'ân'da şöyle açıklanır: "Bir zamanda Musâ kavmine: 'Allah size bir inek boğazlamanızı emrediyor.' demişti. 'Bizi alaya mı alıyorsun' dediklerinde de: 'Câhillerden olmaktadır Allah'a sığınırım' dedi. 'Rabbine bizim adımıza yalvar da onun mahiyetini bize bildirsün' dediler. 'O, onun ne pek kart, ne pek körpe, ikisi ortası bir sığır olduğunu söylüyor. Size emrolunanı yapın' dedi. 'Rabbine bizim adımıza yalvar da ne renk olduğunu bize bildirsün' dediler. 'O, onun, bakanların içini açan parlak sarı renkli bir sığır olduğunu söylüyor' dedi. 'Rabbine bizim adımıza yalvar da, mahiyetini bize bildirsün, çünkü sığırlar bizce birbirine benzemektedirler. -Allah dilerse- şüphesiz biz doğruyu bulmuş oluruz' dediler. 'Yeri sürüp, ekini sulayarak, boyunduruk altında ezilmemiş, kusursuz, alacasız bir sığır olduğunu söylüyor' dedi. 'Şimdi gerçeği bildirdin' deyip sığırın boğazladılar; az kalsın bunu yapmayacaklardı. Siz bir kimseyi öldürmüş, bunu birbirinize atmıştınız; oysa Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkarıncaktı. 'Sığırın bir parçasıyla ona vurun' dedik. İşte böylece Allah ölüleri diriltir ve aklınızı kullanasınız diye âyetlerini gösterir."⁴⁴ Bu tarihî olayda, anlaşıldığı üzere maktule sığırın bir parçasıyla vuruluyor ve o da canlanıyor. Canlanan maktul katilini haber verdikten sonra, tekrar ölüyor. Bu olayda da, maktulun dirildikten sonra yaşamaya devam etmesi veya başka bir bedende hayatını sürdürmesi söz konusu değildir. Bu açıdan bu olayda da reenkarnasyonu çağrıştıracak bir durum ortaya çıkmamaktadır.

Diğer taraftan Kur'ân'da bir çok âyet, doğrudan reenkarnasyonu reddeder. İşte bunlardan birkaçı: "Onlardan birine ölüm gelince: Rabbim! Beni geri çevir, belki yapmadan bıraktığımı tamamlar, iyi iş işlerim, der. Hayır bu söylediği sadece kendi lafıdır. Tekrar diriltilecekleri güne kadar, arkalarında geriye dönmekten onları alıkoyan bir engel vardır."⁴⁵ Bu âyette açıkça görüleceği gibi, bir kısım insanlar dünyaya geri dönmek için Allah'tan talepte bulunmuşlar ve reddolunmuşlardır. Hiçbir kimsenin tekrar dünyaya gelmesi söz konusu değildir.

Yine, şu âyette, bir takım insanlar, Allah'tan tekrar diriltip dünyaya döndü-

43 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, c. I, s. 337.

44 Bakara/67-73.

45 Mü'minûn /99-100.

rümlerini isterler, ancak onların bu istekleri de kabul edilmez. "Onların, ateşin kenarına getirilip, durdurulduklarında, keşke dünyaya tekrar döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalanlamasaydık ve inananlardan olsaydık dediklerini bir görsen! Hayır; daha önce gizledikleri onlara göründü. Eğer geri döndürülseler, yine kendilerine yasak edilen şeylere dönerler. Doğrusu onlar yalancılardır."⁴⁶ Bu ve buna benzer bir çok âyet, Kur'ân'da kesinlikle böyle bir anlayışa yer olmadığı açıkça göstermektedir.⁴⁷

Diğer taraftan hadis literatüründe böyle bir olaya hemen hiç rastlanılmamaktadır. Sadece bir hadiste, sahabeden birisi benzer talepte bulunur ve reddedilir. Peygamber Efendimiz şehid sahabînin oğlu Câbir'e hitaben: "Ey Câbir sana hayırlı bir haber vereyim mi? Cabir, evet ya Rasulallah! deyince, Hz. Peygamber: Allah Tealâ babanı diriltti ve manevî huzuruna aldı. Ey kulum, dile benden ne dilersen? İsteddiğini sana vereceğim buyurdu. Baban da: Ya Rabbî! Senden dileğim beni dünyaya geri gönder gideyim, bir daha senin rızan uğrunda, habibin yanında muharebe edip, tekrar şehit olayım dedi. Allahu Tealâ da: Benim yüce iradem, bir defa gelenlerin bir daha geri dönmemesidir buyurdu."⁴⁸ Burada anlatılan duruma göre eğer bir insanın tekrar dünyaya gelmesi mümkün olsa idi, Allah şehitlik mertebesine ulaşmış bir kuluna her hâlde bunu lufederdi. Ancak görülüyor ki, böyle bir şey mümkün değildir.

5- Tasavvuf Literatüründe Tenasüh ve Mutasavvıfların Görüşleri

Tasavvuf tarihinin otantik ve ilk kaynaklarından sayılabilecek *el-Lüma*'da Ebu Nasr es-Serrâc (ö.378/988), bu meseleyi "Ruh Konusundaki Yanlışlıklar" başlığı altında ruh hakkındaki yanlış görüşleri sıralarken ele alır.⁴⁹ Es-Serrâc, bir taifenin "ruhlar bedenden bedene geçerek tenasüh eder" dediğini, ancak bunun bir yanılğı olduğunu bildirir. Diğer taraftan müellif, bu konudaki görüşünü özetle şöyle ifade ederek, tenasühe inananların görüşlerinin yanlışlığını ortaya koymaya çalışır: "Bana göre bu konuda doğru düşünce şudur: Ruhların hepsi mahluktur. Emr-i İlähî'den bir emirdir. Allah ile ruh arasında, ruhun O'nun mülkünden, O'nun emrinde oluşundan başka bir nisbet ilişkisi yoktur. Ruhlar tenasüh etmez. Bir cesetten çıkıp öbürüne girmez. Beden ölüm acısını tattığı gibi, ruh da tadar. Bedenin nimetlenmesiyle nimete nail olur. Bedenin azaba uğramasıyla

46 En'am /27-28.

47 Reenkarnasyoncuların kendilerine delil olarak getirdikleri âyetlerin benzer yorum ve tenkitleri için bkz. Scognamillo-Arslan, *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Rutbçuluk ve Reenkarnasyon*, ss. 126-154.

48 Ali Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l Ummâl fî Süneni'l-Efâl ve'l-Akvâl*, (Hadis no: 11160-11164) Beyrut 1985. c. IV, ss. 412-413; İmam Gazalî, *İhyau Ulûmüddin*, Kahire 1358/1939, c. I, s. 311.

49 Ebu Nasr es-Serrâc, *el-Lüma*, Bağdat 1360/1980, s. 554.

azab görür. Çıktığı bedende haşrolur.⁵⁰

Bu tür ruh üzerinde spekülasyon yapanları, Allah'ın keyfiyeti konusunda düşünmeyi yasakladığı ve Allah'tan başka hiç bir kimsenin özelliğini kapsayacak bir ilme sahip olamayacağını haber verdiği bir konuda fikir üretmekle suçlamaktadır.⁵¹

Diğer taraftan, bu konu ilk dönem tasavvuf kaynaklarından sayılabilecek *Keşfu'l-Mahcûb*'da da ele alınmaktadır. Müellif Hucvirî (ö.465/1072), sûfi fırkaları on ikiye ayırır ve bunlardan iki fırkanın merdud ve batıl olduğunu bildirir.⁵² Hucvirî, batıl saydığı fırkalardan Hallaciyye ve Hulmaniyye'yi, Hulûliyye başlığı altında ele alır ve ruh üzerine bir değerlendirme yaparak, bunların ruh hakkında sapık görüşlere sahip olduklarını belirtir. Hucvirî, ehl-i sünnet yolu ileri gelenlerinin ruh hakkındaki görüşlerini serdettikten sonra, ruhun bir şahıstan diğer şahsa intikalinin (tenasühün) caiz olamayacağını açıkça ifade eder.⁵³ Hucvirî, bir şahsın iki hayatı ve canı olmasının mümkün olmadığı gibi, bir ruhun da iki bedeni bulunmasının mümkün olamayacağını belirtir.⁵⁴

Buradan anlaşılacağı gibi Hucvirî'nin yaşadığı hicri V. asırda, bu mesele tasavvuf kaynaklarında yer almış ve gündeme girmiştir. Ayrıca bu konunun Hucvirî'nin eserinde yer almasının onun yaşadığı Hint altkütası ve reenkarnasyon'un dinî esaslardan kabul edildiği Budizm'in yaygın bulunduğu o coğrafya ile ilgili olabileceğine dikkat çekmek isteriz.

Bu hususta görüşlerine başvurulabilecek en mühim şahsiyet, hiç şüphesiz felsefî tasavvufun kurucusu sayılan İbn Arabî (ö.638/1240)'dir.⁵⁵ İbn Arabî, ruhların tecessüdünden bahsederken tenasüh anlayışına yakın ifadeler kullanır. Ancak, iyice tahkik edilince görülür ki, İbn Arabî'nin bu husustaki görüşü, tenasühün olmadığı yönündedir. Hatta İbn Arabî, bu görüşü savunanları sapıklıkla itham ederek, bu yöndeki tavrını netleştirir. İbn Arabî, bu hususu kendi ifadeleriyle şöyle ele alır:

"... Tenasüh'e inananlar üzerine yel buradan esmiştir: Fakat onlar bu konuyu kendi fikirleri yönünden baktıkları için, bunun mânâsını gerçekleştirememişler ve ayakları kaymış, dalâlete düşmüşler ve hata etmişlerdir. (Evet) Bu yolda hata etmişlerdir...Fakat (onlar) kafir değildirlere: Ancak âhiret neş'eti (demek olan ölümden sonra) dirilmeyi inkar edenler müstesna: Zira bunlar, kafirlere ilhak

50 Serrâc, *el-Luma'* ss. 554-555.

51 Aynı eser, s.554.

52 Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Beyrut 1980, s. 403.

53 Aynı eser, s. 505.

54 Aynı yer.

55 İbn Arabî'nin tasavvuf felsefesiyle ilgili görüşleri için bkz. A. E. Affifi, *The Mystical Philosophy of Muhyiddin İbnu'l-Arabî*, Cambridge 1939; Muhammed Akil b. Ali el-Mehdîli, *Felsefî Tasavvuf*, çv. Mustafa Kılıçlı, İstanbul 1998, ss. 45-101.

edilmiş, kafir sayılmışlardır.

Bedenleri idare eden ruhlar ise, her hâlde sûretlerin değişmesi ile değişmezler. Zira sûretler kendi ehadiyyetleri için başkalaşmayı kabul etmezler. Kabul ettikleri ancak, hissî ve berzahî olarak cisimlerden ve cesetlerden mürekkebe bir değişmedir. Bu mânâda bir şiir şöyledir:

*Rublar arasında bana, yeryüzünde tecessüd edenler vardır,
Ve onlar arasında, bana havada tecessüd edenler vardır,
Ve onlar arasında, neredeysek, orada tecessüd edenler vardır,
Ve onlar arasında bana, semâda tecessüd edenler vardır.*

Ben bu beyitleri, dünya hayatında ölüm denilen meseleyle, kendi cesetleri ile (tekrar) biraraya gelmek için mufarik akılların (ruhların) tecessüdü konusunda yazdım. Bunlar arasında peygamberlerden, meleklerden ve sahabîlerden ve diğerlerinden bir topluluk görmüştük ki, onlar, hissî (=maddî) nesnelere şeklindeki tecessüd etmiş manâlar sûretinde tecessüd ediyorlardı. Çünkü bir manâ, hissî sûrette tecellî edince, ruh da ne olursa olsun bu cesed sûretinde ona tabî olur...⁵⁶

Bütün bu ifadelerden de anlıyoruz ki, İbn Arabî, tenasüh, ittihad ve hulûl gibi konularda hiçbir zaman töhmet altında tutulamaz. İbn Arabî ile ilgili ülkemizde çalışmalarda bulunmuş Nihat Keklik⁵⁷ ve İbn Arabî uzmanı Ebu'l-Alâ Affî'nin⁵⁸ görüşleri de, İbn Arabî'nin eserlerinde tenasühe kail olmadığı yönündedir.

XIII. yüzyılın ileri gelen sûfilerinden Azizüddin Nesefî (ö.700/1300), *İnsan-ı Kâmil* isimli eserinde "Tenasüh Ehlinin Sözü" başlığı altında meseleyi ele alır.⁵⁹ Nesefî, eserinde tenasühçülerin görüşlerini aktardıktan sonra, bu hususta kendi kanaatini şöyle ifade eder: "Bazı hakîmlerin dediklerine göre, bu nefisler başka başka bedenlere geçemezler. Çünkü varolan her beden bir nefsi olur. Bir beden için iki ayrı nefis olamaz."⁶⁰ Anlaşılacağı üzere Nesefî meseleyi rasyonel bir yaklaşımla ele alarak bunun mümkün olmayacağı kanaatine vararak, tenasühe karşı çıkar.

Bu hususta görüşlerine başvurduğumuz mutasavvıflardan biri de, tenasüh anlayışının bir inanç kabul edildiği Hinduizm coğrafyasında yaşamış olan İmam-ı Rabbânî'(ö.1034/1625) dir. İmam-ı Rabbânî kendi ifadeleriyle bu hususta şunla-

56 İbn Arabî, *el-Futûbâtu'l-Mekkiyye*, Kahire 1269-1274, c. I, s. 792.

57 Bkz. Nihat Keklik, *İbn'ül-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları için Misdak Olarak el-Futûbât el-Mekkiyye*, Ankara 1990, ss. 75-76.

58 Bkz. E. A. Affî, *The Mystical Philosophy of Muhyid Din İbnu'l-Arabî*, s. 90.

59 Azizüddin Nesefî, *Tasavvıfta İnsan Meselesi (İnsan-ı Kâmil)*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul 1990, ss. 177-178.

60 Aynı eser, s. 45.

rı söyler: "Bazı mülhidler var ki, batıl olarak şeyhûhet sığınağına oturmuşlardır; tenasühün cevazına hükmederler. Zannederler ki, nefis kemâline ulaşmadıkça, bedenlerde dolaşır durur. Bu mânâdan olarak derler ki, nefis kemâl haddini bulduğu zaman, bedenlerde dolaşmaktan kurtulur. Hatta bedenlerle alâkası da kalmaz. Zira onun yaratılmasından gaye, kemâlidir. Onun kemâli ki, hasıl oldu, maksat dahi hasıl olmuş olur. Bu söz apaçık küfürdür; tevatür (sağlam kaynaklar) ile dinde sabit olan iman esaslarını inkardır. Her nefis ki, kemâl haddine ulaştı; o zaman cehennem kimin için olacak? Ve kim azap görecektir? Onların bu görüşü, aynı zamanda cesetlerin dirilmesini, yani ölümden sonra dirilmeyi inkardır. Zira onların bozuk kanaatine göre nefsin cesede ihtiyacı kalmamıştır ki, cesetle dirile. Zira o ancak tekamül edip, olgunlaşmasına bir vesiledir."⁶¹ Anlaşılaçağı üzere İmam-ı Rabbanî, bu hususta tenasüh ehlini ağır bir dille eleştirmiş, bu anlayışın İslâm inanç ve akidelerine tamamen ters olduğunu açık bir dille ifade etmiştir.

XVII. yüzyıl Osmanlı mutasavvıflarından Niyazî-i Mısırî (ö.1105/1694), mutasavvıflara yöneltilen itirazlara cevabî mahiyette yazdığı *Risâle-i Es'ile ve Ecvibe* adlı soru-cevap tarzındaki eserinde, tenasühçülerin, bir kimsenin huy olarak hayvanlardan birinin sıfatıyla sıfatlanınca, öldükten sonra, o kimsenin ruhunun o sığara uygun bir hayvana geçeceğini iddia ettiklerini belirtir. Ancak Mısırî, bu tarz düşünen, bunu kabul eden kimseleri şiddetle eleştirir ve bunların imandan nasipleri olamayacağını belirtir.⁶²

Yine Osmanlı dönemi mutasavvıflarından Şeyh Mehmed Nazmî (ö. 1112/1701), vahdet-i vücûd anlayışını ortaya koyarken, tenasühü reddeder ve bunu manzum olarak şöyle ifade eder:

*Tenasüh zann olunmasın bu abvâl,
Tenasüh batıl, andan eylemem kâl,
Tenasüh hem tabîî, hem hululî,
Hata idîp yanıldı doğru yolu
Bize meslek oluptur râh-ı vahdet,
Gelir mi bir vücûda hiç kesret?*⁶³

Şeyh Nazmî ve diğer mutasavvıfların özellikle vahdet-i vücûd meselesini ele alırken, bu tarzda ifadelerle kendilerinin tenasühçülerle karıştırılmamaları gerektiğini vurguladıklarını görmekteyiz.

Tasavvuf alanında önemli eserleri olan âlim-mutasavvıf Ebû Ali Tehânevî:

61 İmam-ı Rabbanî, *Mektûbât*, (371. Mektup), İstanbul 1963, c. III.

62 Niyazî-i Mısırî, *Risâle-i Es'ile ve Ecvibe*, Atuf Efendi Kütüphanesi, no: 1400, v. 5a.

63 Osman Türer, *Şeyh Mehmed Nazmî, Hayatı, Eserleri ve Hediyyetü'l-Ibvân'ı* (I), Doktora Tezi, Ankara 1982, ss. 78-79.

(ö.1158/1745) bu hususu ele alır ve tenasühün, insandan hayvana veya hayvandan insana oluş durumuna göre farklı isimler aldığını ifade ederek, meseleye terminolojik açıdan farklı bir boyut kazandırır.⁶⁴ Tehânevî, eğer bu ruh göçü, insandan insana intikal sûretiyle olursa, bunun tenasühle aynı kökten olan “Nesh”, bazen insan bedeninden, kendine uygun bir hayvan bedenine geçmişse bunun “Mesh”, bu geçiş nebatî varlıklara geçerse “Resh”, cemadî varlıklara geçerse “Fesh” olarak isimlendirebileceğini belirtir. Bu keyfiyetin dil bilim açısından böyle nitelendirilebileceğini söylerken, Tehânevî bu görüşün tamamen ruhun kıdemine inananların görüşü olduğunu belirterek, kendisinin bu anlayışı kabul etmediğini de ima etmiş olur.⁶⁵

Son dönem Melâmî Şeyhlerinden Muhammed Nuru'l-Arabî (ö.1305/1887), tasavvuf tarihinde özellikle son dönem mutasavvıflarının kabul ettikleri “Devir” anlayışına sahip idi. Burada, çok defa tenasühle karıştırılan tasavvuftaki devir nazariyesi hususunda bilgi vermemiz yerinde olacaktır. Bilindiği gibi vücûd-ı mutlak’tan ayrılan ilâhî nurun topraktan madene, ondan bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan mahlukatın özü ve en şerefli olarak yaratılan insana intikal ederek, onun sûretinde ortaya çıkmasına ve insanın da, insan-ı kâmil mertebesine yükselerek ilk zuhûr ettiği asıl kaynağa dönmesi macerasına devir denir.⁶⁶ Diğer bir anlatımla, insan meni ve emşâc haline gelmeden, bitkiler, canlılar ve cansızlar âleminde müfredât, yani ayrı ayrı zerrelere halinde vardır. İşte insan, Allah’ın bilgisinden insan haline gelinceye kadar madde âleminde bir devir yapar. Buradan da anlaşılacağı üzere, devir anlayışında tenasühte olduğu gibi, ruhun farklı beden ve formlara girmesi söz konusu değildir. Tasavvuf tarihinde ilk defa Ahmed Yesevî’nin *Divân*’ında bir edebî tür olarak devriyeye rastlamak mümkündür.⁶⁷ Ondan sonra da başta Yûnus Emre ve Mevlâna Celâleddin Rumî olmak üzere bir çok mutasavvıfın devirden bahsettiklerini görmekteyiz.⁶⁸

Bu bilgilerden sonra Nuru'l-Arabî’nin devir anlayışına gelince, kendi ifadeleriyle şöyle anlatır: “İnsanın maddesi Zât’tan esmâ ve sîfata, ilim yani a’yan-ı sâbite mertebesine iner. Oradan akla, nefse, tabiat, heyûla ve cism-i küll’e ve sonra da sırasıyla diğer merâtibe nâzil olup, nihayet nebat ve hayvan mertebesine ka-

64 Ebu Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istulâbâtı'l-Funûn*, Kalkûta 1863, s. 1380.

65 Aynı yer.

66 Mustafa Uzun, “Devriye”, *DİA*, c. IX, s. 252.

67 Bkz. Kemâl Eraslan, *Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, Ankara 1993, s. 304.

68 Yûnus Emre’nin Devir anlayışı hakkında bkz. Abdülbâki Gölpinarlı, *Yûnus Emre-Hayati*, İstanbul 1936, ss. 507-508; Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Divânı (İnceleme)*, Ankara 1990, c. I, ss. 305-308. Mevlânâ’nın Devir anlayışı için bkz. Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlâna Celâleddin*, İstanbul 1985, ss. 177-182; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, s. 276; Ayrıca Yunus Emre ve Mevlânâ’nın Devir anlayışları ve bu hususta günümüzde yapılmış benzer değerlendirmeler için bkz. Y. Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, İstanbul 1992, ss. 36-40.

dar gelir. Hulâsa merâtibde eğleştiği derecede isti'dadı artar."⁶⁹ Nuru'l-Arabî, arkasından "Ona ruh üflenip, nüşür-i insanî tamam olur. Artık bir daha mevalîde avdet yoktur. Tenasühiyye; tenasüh, tefasuh ve terâsuhu kail olmaları nedeniyle dalâlete düştüler ve âhireti inkar ile kafir oldular"⁷⁰, diyerek tenasühe inananlar hakkında bu tür sert ifadeler kullanır. Anlaşılmaktadır ki, Muhammed Nuru'l-Arabî tenasühe karşı çıkmakta ve inananları da sert bir dille eleştirmektedir.

6- Değerlendirme

Yukanda ele almaya çalıştığımız reenkarnasyon meselesi, anlaşılmaktadır ki, tamamen ithal ve İslâm'ın bünyesine yabancı bir anlayıştır. Kaldı ki İslâm inançlarına göre insan, bir ruh ve beden bütünlüğü içinde yaratılmıştır. İnsan bu bütünlük içerisinde eceline kadar yaşayacak, tekrar dirilecek (haşr), sorguya çekilecek, mükafat ve cezasına göre cennete veya cehenneme gidecektir. Yoksa, bir insanın tekrar başka bir bedenle dünyaya gelmesi, söz konusu değildir.

Bu çalışmada da irdelendiği gibi, tarihte en orta yolcusundan en marjinaline, en nasçısından en tevilcisine kadar, hiç bir İslâm düşünürünün veya mutasavvıfının bu meseleye sıcak bakmadığını hatta sert ifadelerle karşı çıktıklarını görüyoruz. Özellikle de bu etüdün ana teması olan mutasavvıfların, diğer bazı konularda müsamahakâr tavır sergiledikleri hâlde, bu hususta hiç taviz vermediklerini açıkça görmüş bulunmaktayız. Ayrıca bu çalışmamızda da görüldüğü gibi, sûfilerin, bu hususa inananları itikadî yönden yargulamaları da oldukça dikkat çekicidir.

Bu çalışmada doğal olarak tüm tasavvuf tarihinde yeralan mutasavvıfların hepsinin konuyla ilgili görüşlerini ele almamız, hem zaman, hem de böyle bir makale çerçevesinde mümkün olamazdı. Ancak, makalemizin bizden sonra bu konuyu daha ileri akademik çalışmalar yapacak olanlara bir basamak olacağı ümidini taşıyoruz.

Ayrıca bu çalışmayı yapmamızdaki amaçlarımızdan birisi de, reenkarnasyon gündeme geldiği zaman, bir kısım insanların tasavvuftaki devir anlayışına uygun fikirlerle reenkarnasyonu karıştırarak, mutasavvıfların da tenasühe inandıklarını iddia etmeleridir. Ancak burada da görüldüğü gibi ele aldığımız mutasavvıfların hepsi bu hususta tavırlarını net olarak ortaya koymuşlar ve hatta bu görüşe sahip olanları itham etmişlerdir.

69 Abdülkadir Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1992, s. 272.

70 Aynı eser, s. 273.